

Nurbadalova Bo'ritosh Begali qizi

Mumtoz she'rlarimiz qofiya asosiga qurilar ekan, juda ko'p hollarda qofiyaning radif bilan qo'llanilishi kuzatilgan. Radif "izma-iz" keladigan ma'nosini ifodalab, adabiyotshunoslikda qofiyadan so'ng kelib, aynan takrorlanuvchi so'z birikmasini anglatadi. Radiflar she'rda ifodalanayotgan asosiy g'oyani ta'kidlash, o'quvchi e'tiborini badiiy asarda ifodalanilishi lozim bo'lgan asosiy g'oyaga jalb etib, ijodkor g'oya va maqsadlarini kitobxonga yanada ravshanroq yetkazib berishga xizmat qiladi.

Ridflarning joylashish o'rniga e'tibor qaratsak, ular ikki yoki undan ortiq holda kelishi mumkin. Shuningdek, mumtoz adabiyotimizda shunday baytlar borki, ular faqat qofiya va radifdangina iborat bo'lganlari ham uchraydi.

Adabiyotshunoslikda radif qo'llangan g'azallar muraddaf g'azal nomi bilan yuritiladi.

Atoullloh Husayniy radifning qo'llanishi zarurat emasligi, qo'llangan radif she'rda boshdan oyoq takrorlanishi, she'r mohiyati va vazniga tushishi kerakligi, radifga ega qofiyali bayt muqaffoyil muraddaf deb nomlanishiga doir ilmiy-nazariy qarashlarini taqdim qiladi. Nosiriddin Tusiy "Me'yor ul-ash'or"da arab va fors adabiyotidagi nazariy qarashlarni qiyosiy o'rganadi.

Qofiya ilmi tadqiqiga bag'ishlangan qismda arab adabiyoti va fors adabiyotidagi tafovutlarni birma-bir ko'rsatib beradi. Tusiy dastlab radifning paydo bo'lish tadrijiga e'tibor qaratadi. Olim Shams Qays Roziy singari radif arab adabiyotida emas, fors adabiyotida paydo bo'lganiga ishora qiladi. Keyinchalik arab shoirlari forslardagi bu unsumni o'zlashtirib, she'rlarida qo'llay boshlaganlarini ta'kidlaydi. Olim asarning "Dar huruf va harakoti qavofi nazdiki porsigo'yon va zikri radif" qismida raviydan keyingi har qanday takrorlanuvchi harfni radif sifatida baholaydi. "Va chun ma'nii radif go'shan shud, ma'lum shud, ki on chi ba'd az ravy va vasl oyad, agar yak harf boshad va agar ziyodat, jumla

az hisobi radif buvad” . Ayni o‘rinda olim vasl va radifning farqlari xususida to‘xtaladi. Dastlab raviydan keyingi harflarni radif ekanligini ta’kidlagan olim, raviydan keyin keluvchi vasl harfini qofiya bilan uzviy bog‘liqligini, qofiya tarkibida bir so‘z holida bo‘lishini ta’kidlaydi. Vasl harfi shu xususiyati bilan radifdan farq qilishini aytadi. Nosiriddin Tusiy radifning o‘rni va takror kelishi uning qat’iy xususiyatlaridan biri ekanligiga alohida urg‘u beradi. Radif takror kelishi shart, she’r tarjima qilinganidagina radif tushib qolishini kechirish mumkinligini ta’kidlaydi.

Hojib (ar.) – pardador, berkituvchi. Mumtoz she’r unsurlaridan biri. She’riy misralarda qofiyadan oldin aynan takrorlanib keluvchi so‘z yoki so‘zlar qo‘shilmasi. Hojib qo‘llangan she’r mahjub deb ataladi. Mumtoz poetikaga doir manbalarda hojibning bir ma’noda qo‘llanilishi zaruriy shartlardan hisoblangan.

Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida radifli va radifsiz g‘azallar miqdori deyarli teng. Iste’dodli ijodkor har ikkala usulda ham birdek betakror na’munalar yarata olish mumkinligini g‘azallari misolida ko‘rsatib bera olgan. Umumiy son jihatidan radifli g‘azallar 60ta, radifsiz g‘azallar esa 59tani tashkil qiladi.

Muraddaf qofiyali g‘azallarda ta’kid va murojaat ma’nosi kuchliroq bo‘lib, bu g‘azalning badiiy qimmatini oshirgan. Odatda radiflar bir so‘zdan iborat bo‘ladi. Ammo 2 -3 so‘zdan iborat radiflar ham ko‘p uchraydi.

Ko‘ngulga bo‘ldi ajoyib balo qaro soching,

Shikasta ko‘ngluma ermish balo qaro soching.

baytida radif bir so‘zdan iborat bo‘lsa

Ko‘zumda muttasil ul egma qosh kerak bo‘lsa,

Qoshimda ko‘z yorug‘u ul quyosh kerak bo‘lsa.

baytida radif ikki so‘zdan iborat.

Shohi Sulton Uvays ban Mahmud.

Mohi Sulton Uvays ban Mahmud.

Qaddi og‘zingdan ayru tortarmen,

Ohi Sulton Uvays ban Mahmud

deb boshlanuvchi g‘azalida radif 4ta so‘zdan iborat.

Radif gʻazallarga oʻzgacha ohang va musiqiylik beradi. Asarning oʻqishligini taʼminlaydi.

Radiflar sheʼrda ifodalanayotgan yetakchi fikrni taʼkidlash, oʻquvchi eʼtiborini asosiy gʻoyaga jalb etib shoir gʻoyaviy niyatini oʻquvchiga yaxshiroq yetkazib beruvchi vositalardan hisoblanadi.

Masalan, Boburning

Kim ko 'ribdur, ey ko 'ngul, ahli jahondan yaxshilig',

Kimki andin yaxshi yo 'q, ko 'z tutma andin yaxshilig'

Gar zamonni nayf qilsam ayb qilma, ey rafiq,

Ko 'r madim hargiz, netoyin, bu zamondin yaxshilig'!

Dilrabolardin yomonliq keldi mahzun ko 'ngluma,

Kelmadi jonimg'a hech oromi jondin yaxshilig'.

deb boshlanuvchi gʻazalida “yaxshiligʻ” radifi takrorlanib, yaxshilikni ulugʻlash taʼkidlanib boradi.

Ul ahd ila paymon qani, ey yor, ne bo 'ldi?

Ul lutf ila ehson qani, ey yor, ne bo 'ldi?

Kettim meni hayron eshigingdin demading hech,

Ul telbayi hayron qani, ey yor, ne bo 'ldi?

Ushbu gʻazalda ham radif bir necha soʻzdan tashkil topgan va ritorik soʻroq gapda murojaat maʼnosini ifodalagan. Oshiqning mashuqasidan oʻpkalanishi, vaʼdasiga vafo qilmagan yordan yozgʻirishi, shikoyatlari radif orqali ochib berilgan.

Agarchi sensizin sabr aylamak, ey yor, mushkildur,

Sening birla chiqishmoqliq dog 'i bisyor, mushkildur

Mizojing noziku sen tund, men bir beadab telba,

Sanga holimni qilmoq, ey pari, izhor mushkildur.

Ushbu gʻazalda ham radif orqali asosiy maʼnoni ilgʻash qiyinchilik tugʻdirmaydi. Chunki oshiqning mashuqasiga erishish yoʻlidagi qiyinchiliklari, azob uqubat chekishi, “mushkul” ekanligi taʼkidlangan.

Turkiy adabiyotda gʻazalning shunday turi ham borki, unda qofiya ishtirok etmaydi. Bunday gʻazallarda butun sheʼr “yuki” radifga tushadi.

Ohangdorlik radif oqali ifodalanadi. Bu kabi gʻazallar adabiyotshunoslikda harora gʻazallar nomi bilan yuritiladi. Jahon Otin Uvaysiy ijodida harora gʻazal namunalari uchraydi.

Oʻrganishlarimiz asnosida maʼlum boʻldiki, Bobur ijodidagi gʻazallar qofiya asosiga qurilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. –T.: Oʻqituvchi, 2017.
2. Bobur Zahiriddin. Devon. – T.: Sharq, 1996.
3. Hojiahmedov A. Sheʼriy sanʼatlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998.
4. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: Sharq, 1999.
5. Sirojiddinov Sh., Yusupova D. Navoiyshunoslik. – T.: Tamaddun, 2018.
6. Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. – T: Taʼlim-mediya, 2019.